

2 Творчасць Янкі Купалы і еўрапейская мастацкая традыцыя

2.1 Эстэтыка супярэчнасцей у творах Янкі Купалы

2.2 Трагізм як аснова светаадчування Янкі Купалы

2.3 Янка Купала і сімвалізм

2.1 Эстэтыка супярэчнасцей у творах Янкі Купалы

Янка Купала – класік беларускай літаратуры, адзін з тых нацыянальных пісьменнікаў, творчасць якіх нязменна прыцягвае ўвагу ў свеце. “Імя Купалы ў гэтым шэрагу “вялікіх” і “нацыянальных” паэтаў (Пушкін, Міцкевіч, Беранжэ, Пёцефі – А. М.) глядзіцца вельмі натуральна, бо ён адолеў першасны ўзровень станаўлення этнічнай самасвядомасці, на якой спыніліся яго непасрэдня папярэднікі і многія сучаснікі, і ўзняўся на вышэйшы ўзровень нацыянальнага самаўсведамлення”, – падкрэслівае М. Тычына [1, с. 47-48]. Трэба сказаць, што творы Я. Купалы не толькі выдатна “прачытваюцца” ў суаднесенні з вядучымі тэндэнцыямі ў развіцці сучаснай яму сусветнай літаратуры. Творчасць Я. Купалы не мае сабе роўных у свеце па сваёй парадаксальнасці, інтэртэкстуальнасці. Існуе безліч інтэрпрэтацый мастацкай спадчыны паэта.

Так, некаторыя даследчыкі, напрыклад, І. Навуменка, І. Багдановіч адносяць творчасць Я. Купалы да рамантызму. П. Васючэнка, І. Штэйнер – да сімвалізму. І. Ф. Штэйнер зазначае, што «сімвалізм твораў Янкі Купалы будзе мець пэўныя паралелі з творчасцю вялікіх еўрапейскіх сімвалістаў» [2, с. 28]. У гэтым кантэксце вучоны супастаўляе «Смаленскі цыкл» Я. Купалы з «Кветкамі зла» Ш. Бадлера, вобраз Званара ў С. Малармэ і беларускага паэта, «Паязджан» з «П'яным караблём» А. Рэмбо. Больш таго, І. Штэйнер называе Я. Купалу нават «апалагетам, выразнікам новых ідэй» у нашай літаратуры.

В. Максімовіч лічыць, што творчасць Я. Купалы па многіх параметрах можа быць аднесена да мадэрнісцкай мастацкай парадигмы: “Асабліваць купалаўскай міфатворчасці сведчыць пра яе выразную сувязь з паэтыкай мадэрнізму” [3, с. 67]. Паэтыка драматычных паэм Я. Купалы “Адвечная песня” і “Сон на кургане” вельмі блізкая да паэтыкі экспрэсіянізму [3, с. 114]. Даследчык піша пра полісемантызм купалаўскай міфалагічнай вобразнасці.

Аналагічных пазіцый прытрымліваецца і М. Тычына. З артыкула “Расстралянае Адраджэнне” М. Тычыны («Нарысы беларуска-ўкраінскіх літаратурных сувязей»), вынікае важная выснова, што беларускай літаратуры былі не чужыя найноўшыя тэндэнцыі ў развіцці мастацкага слова, што нашым прыгожым пісьменствам плённа засвойваўся мадэрнісцкі вопыт. Так, даследчык падкрэслівае: “Яны (Я. Купала і М. Хвylёвы — А. М.) былі ўжо дзецьмі 20 ст. і вастрэй адчувалі набліжэнне вялікіх, планетарнага маштабу катастроф. Ім бліжэй быў мадэрнісцкі лад мыслення і творчасці з яго песімізмам, катастрофізмам, апакаліптычнасцю светабачання” [1, с. 275].

Надзвычай цікавае прачытанне твораў Я. Купалы належыць К. Санюку. Вучоны ў манаграфіі “Эстэтыка творчасці Янкі Купалы” адзначае: “Даследаванні тыпу “Янка Купала і сімвалізм”, “Янка Купала і

постмадэрнізм”, “Янка Купала і дэкаданс” поўнасьцю правамерныя і маюць дастаткова матэрыялу для свайго аналізу. Паэту можна прыпісаць многія “ізмы”. Творчасць Янкі Купалы празмерна **інтэртэкстуальная** і знутры самой сябе вельмі палемічная і іранічная. Яна лёгка дапускае амаль усё ў поле свайго зроку, а потым гэтак жа лёгка можа яго выключыць, а часам і знішчыць. Купала – яўны фатальны анархіст. Яго творчае “я” самае вольнае і свабоднае ў беларускай літаратуры” [4, с. 65]. Падобныя меркаванні выказвае і В. Максімовіч: “Паэтыка Купалы ў сілу сваёй шматслойнасці тыпалагічна суаднесена з разнароднымі культурна-гістарычнымі эпохамі” [3, с. 72].

Такім чынам, “нацыянальна-ідэалагічны, сацыяльна-рэалістычны Купала і бясконца-сімвалічны, касмапалітычны, рамантычны Купала – розныя іпастасі аднаго паэта” [4, с. 67]. Што пацвярджаюць і творы самога паэта. Вось толькі некаторыя прыклады. Драма “Раскіданае гняздо”: існуюць розныя парадэгмы прачытання твора: нацыянальна-ідэалагічная і рэлігійна-цэнтральная. Паэма “Курган”: Гусляр супрацьстаіць і князю і народу.

Парадаксальнасць, супярэчлівасць свету Я. Купалы відаць і ў адносінах паэта да рэлігіі: Я. Купала знаходзіцца на мяжы паміж хрысціянствам і паганствам.

“Купалаўская эстэтычная прастора надзіва шматстаяная. Творчасць Янкі Купалы – адна з самых парадаксальных з’яў нашай культуры. Гэта ўзор парадаксальнага мастацтва, адкуль пачалася вялікая радаслоўная беларускага парадаксалізму. Ні ў аднаго беларускага паэта-класіка няма такога асацыятыўнага багацця тэксту і падтэксту, як гэта ёсць у Купалы”, – мяркуе Дз. Санюк [4, с. 97]. Я. Купала – паэт надзвычай супярэчлівы, у яго творах заўсёды існуе нейкі “парадаксальны дыялог паміж узаемавыключальнымі бакамі таленту паэта. Эстэтыка мастака ўвесь час аспрэчвае яго ідэалогію” [4, с. 25]. Таксама творчасць Я. Купалы дае шмат падстаў для супрацьпастаўлення дыянісічнага і апаланічнага ў мастацкай прасторы яго тэкстаў: “Купала размаіты ў сваёй экстатычнай, дыянісічна-апаланічнай сутнасці. Ёе існуе паміж Апалонам і Дыянісам, не аддаючыся да канца ніводнаму з іх, бываючы то сонечна-ясным месцамі, то адначасна і загадкава-цёмным” [4, с. 53], – адзначае Дз. Санюк.

П. Васючэнка таксама піша пра эстэтыку супярэчнасцей у творах Янкі Купалы як адлюстраванне катаклізмаў 20 стагоддзя, пра матыў “разладу” ў яго творах [5].

Дз. Санюк, акцэнтуючы ўвагу на парадаксальнасці творчасці Вялікага Паэта, часам выказваецца надзвычай палемічна: “Купала то трагічна-апакаліптычны, то камічна-фарсавы, то пяшчотна-замілаваны, то зласліва-агрэсіўны, то аднамерна-плоскі, то бліскуча-шматзначны. Бывае, што ў Купалы проста адсутнічае талент. Ён то вельмі прымітыўны да банальнасці, то проста геніяльны” [4, с. 65], “творчая індывідуальнасць” Купалы заключаецца ў адсутнасці фронтальнай творчай індывідуальнасці” [4, с. 67].

Інтуітыўнае паглыбленне ў творчасць Я. Купалы дазволіла зрабіць даследчыку выснову нават пра постмадэрнісцкі архетып у творчасці паэта, які “існуе ва ўсе часы ў эстэтычнай свядомасці чалавека, незалежна ад яго

маніфестацыі і прэзентацыі ў лакальных эстэтычных з’явах. Постмадэрнізм – гэта аналаг множнасці ўнутранага свету чалавека, калі нельга аддаць перавагу чамусьці аднаму” [4, с. 208].

Існуюць і іншыя моманты набліжэння Купалы да мадэрнісцкай мастацкай парадыгмы. Гэта і трыумф **інтуіцыі** ў мастацкай сістэме твораў паэта. Дз. Санюк падкрэслівае: “Трыумф інтуіцыі ў Купалы перамагае напэсрэдна сам узровень мастацкага тэксту твора. Паэзія Купалы сапраўднага пачынаецца там, дзе чалавек вызваляецца ад законаў халоднага розуму і вяртаецца ў нейкі першапачатковы хаос чалавечай прыроды, дзе няма ніякіх сістэмных сувязей. Часта падсвядомае ў творчасці паэта пераважае над свядомым” [4, с. 65].

Менавіта зварот да падсвядомага, ірацыянальнага ў чалавеку і свеце вылучае творчасць пісьменнікаў-мадэрністаў.

2.2 Трагізм як аснова светаадчування Янкі Купалы

“Я – шлях, якому век няма спакою”. Гэтыя словы найвыразней характарызуюць самаадчуванне Я. Купалы. Дз. Санюк падкрэслівае: “Касмічнае “я” Купалы пазначана асаблівай сілай трагічнага адчування. Яно наскрозь трагіцэнтрычнае... Мастацкую прастору купалаўскага тэксту арганізуюць іменна з’явы высокага экстрэмальнага парадку (страх-жах-пакута-смерць-трагедыя-катастрофа), што сведчыць пра Купалу як пра трагічнага паэта, як пра талент апакаліптычны (Шэкспір і Дастаеўскі). Дыянісізм штурхае яго да богаборства, дэманізму, страснай экзальтацыі. Такога шэкспіраўскага размаху страсці ўвогуле цяжка знайсці ў нашай літаратуры” [4, с. 36]. Свет у творах Я. Купалы малюецца таямнічым, варожым («На прызбе», «Сон», «Званы», “У хорамах», «Млечны шлях»). Трэба адзначыць, што трагічнае светаадчуванне, пачуцці песімізму, нігілізму, расчаравання ў чалавеку ўвогуле былі характэрны ў гэты час для еўрапейскай літаратуры (творы Ф. Кафкі, Б. Брэхта).

«Алагізм, пэўная незразумеласць свету і ўсяго таго, што ў ім адбываецца, складанасць і загадкавасць чалавека з яго прыхаванымі, магутнымі і супярэчлівымі сіламі ў выключнай ступені ўласцівы і творам Я. Купалы “смаленскага цыкла” [2, с. 6], – адзначае І. Штэйнер.

Уражвае выключны трагізм абставін і сітуацый, алагічнасць учынкаў герояў твораў Янкі Купалы гэтага перыяду («Забытая карчма», «Буслы», «Рунь», «Першы снег»), што дало падставу нашым даследчыкам гаварыць аб незвычайным душэўным крызісе паэта. І. Штэйнер адзначае: «Творы Я. Купалы, аб’яднаныя ў адзінае цэлае, лёгка паддаюцца не адной, а некалькім інтэрпрэтацыям. Сапраўды, іх з’яўленне ў надзвычай складаны для Радзімы час, нечаканы нават для паэта трагічнага светаўспрымання змест — сын забівае бацьку («Забытая карчма», «Рунь»), брат – брата («Першы снег»), буслы – свайго слабейшага таварыша, які, не ўсведамляючы таго, з’яўляецца сімвалам кахання і надзеі («Буслы»), гісторыя іх стварэння можа абудзіць

думкі аб пэўным ідэйным крызісе паэта, яго глыбокім песімізме, страце веры у чалавека. (Дарэчы, аб гэтым гавораць практычна ўсе купалазнаўцы.)» [2, с. 4].

Спрабуючы разгадаць загадку гэтага перыяду творчасці Я. Купалы, І. Ф. Штэйнер (раздзел «Баладныя пошукі Радзімы: «Смаленскі цыкл» Я. Купалы і баладыстыка Т. Траянава і М. Крлежы» у манаграфіі «Deja vu, або Успамін пра будучыню») звяртаецца да мастацкага вопыту балгарына Т. Траянава і харвата М. Крлежы. Вучоны прыходзіць да высноў, што названыя вершы беларускага паэта з'яўляюцца баладамі, дзе, у адпаведнасці з трагічным і катастрафічным часам першай сусветнай вайны і рэвалюцыяй, Я. Купалам у пачуццёва завостранай, гратэскавай форме асэнсоўваецца «праблема Радзімы, яе мінулага і перспектывы далейшага развіцця» [2, с. 7].

Дз. Санюк гаворыць пра **эгацэнтрызм** купалаўскай творчасці:

Сярод магіл, на плечы ўзняўшы крыж свой, стану.

Як пасланец з магіл ад спячых там прарокаў.

І ўдаль сягну, дзе толькі можа сягнуць вока,

І скрозь туды, дзе вольнай думкаю дастану [6, с. 17].

Купала – сама бура, ураган, землятрэс: “Я – шлях, якому век няма спакою”.

Пра трагічнасць светаадчування паэта сведчыць і тое, што “для Купалы ў многім хаос з'яўляецца дамінуючай катэгорыяй. У паэта шмат няпэўнасцей ў тэксце, нейкай надзвычайнай няяснасці, проста пропускаяў аргументацыі... Свет паўстае ва ўсёй сваёй неразгаданай таямнічасці, ва ўсёй сваёй змястоўнай і парадаксальнай шматмернасці” [4, с. 63].

Тэма варажасці сусвету да чалавека – адна са скразных у творчасці Янкі Купалы. Беларускі паэт зрабіў значны ўклад у мастацкую распрацоўку праблемы року (“Адвечная песня”, “Сон на кургане”). Тут мы наглядаем выразныя набліжэнні творчасці Янкі Купалы і заходнееўрапейскіх пісьменнікаў (Г. Ібсен “Прывіды”, С. Пшыбышэўскі “Снег”, А. Камю “Паморак”, Ф. Кафка “Працэс”). Так, С. Пшыбышэўскі ў прадмове да рускага выдання сваіх твораў пісаў: «У «Даліне слёз» – гэта ўся туга і нікчэмнасць жыцця, цэлае пекла пакут, смутку, расчараванняў «бедной юдоли» і зноў усё больш моцная прага вызвалення і сум «не от мира сего», якая тушыць страсці і імкнецца недзе да іншага, незвычайнага жыцця» [7, с. 9].

Пытанні жыцця і смерці ў творчасці Янкі Купалы і пісьменнікаў-экзістэнцыялістаў. Янка Купала і Кнут Гамсун: блізкасць светаадчування, бачання свету.

2.3 Янка Купала і сімвалізм

Сімвалізм – адзін з самых значных літаратурных напрамкаў, станаўленне якога прыпадае на 60-я – 80-я гады 19 стагоддзя. Найбольш поўна пытанне “Я. Купала і сімвалізм» распрацавана П. Васючэнкам.

Даследчык адзначае: “Літаратурная Беларусь на пачатку 20 стагоддзя апынулася ў цэнтры магутнага ўздзеяння еўрапейскага сімвалізму і асвойвала творчы досвед адразу некалькіх сімвалісцкіх школ” [5, с. 97].

Перш за ўсё, неабходна адзначыць уплыў скандынаўскага сімвалізму на творчасць беларускіх пісьменнікаў: “Надзвычайная папулярнасць нарвежскіх аўтараў на прыканцы XIX – на пачатку 20 ст. праявілася і ў беларускім літаратурным жыцці. Гістарычны лёс Беларусі шмат у чым блізкі ці нават тоесны лёсу Нарвегіі. На працягу некалькіх стагоддзяў Нарвегія знаходзілася ў стане каланіяльнай або напаякаланіяльнай залежнасці ад Швецыі. Нарвежская мова пацярпела ад жорсткай асіміляцыі дацкай мовай” [5, с. 98]. Так, матыў трансцэндэнтнага, містычнага падарожжа ў шэрагу твораў Г. Ібсена перагукаецца з аналагічнымі матывамі ў творах беларускіх аўтараў, у прыватнасці “Сон на кургане” Я. Купалы. Героі выпраўляецца ў своеасаблівую трансцэндэнтную вандроўку, ідучы ўслед за містычным поклічам, які, апроч героя, не чутны нікому.

Гэтае падарожжа завяршаецца вяртаннем. Вяртанне – матыў, які быў характэрны не толькі для літаратуры, але і для філасофіі канца XIX – пачатку 20 ст. Так Пер Гюнт вяртаецца да сваёй Сольвейг – жанчыны, што сімвалізуе адвечнае чаканне, вернасць, пяшчоту. Купалаўскі Сам, “прайшоўшы ўсе этапы трансцэндэнтнага пошуку (сон-летарга, змаганне з Чорным за заклёты скарб, вяселле на пажарышчы, баль у шынкоўні), знаходзіць кабету, што замерла ля парога шынкі, і пазнае ў ёй сваю жонку” [5, с. 98].

Трэба адзначыць, што ў кожнай з названых версій вяртання вобраз жанчыны як правіла непасрэдна звязаны з Бацькаўшчынай, роднай зямлёй, што ўвасабляе трывалую жыццёвую аснову.

П. Васючэнка падкрэслівае таксама, што значны уплыў на творчасць Я. Купалы мелі пошукі прадстаўнікоў так званай “кракаўскай школы”, літаратараў, якія аб’ядналіся ў суполку “Маладая Польшча” (С. Пшыбышэўскі, С. Выспянскі ды іншыя): “Часам творчыя набыткі гэтых літаратараў трактуюцца даследчыкамі як чыстая эстэтычная навацыя, ізаляваная ад грамадскіх працэсаў. Але ідэі польскага месіянізму пранікалі і ў творчасць кракаўскіх авангардыстаў. Далейшая іх трансфармацыя і актуалізацыя назіраліся ў “нашаніўскім” асяродку” [5, с. 99]. Вядома, які уплыў на Я. Купалу мела драматургія С. Пшыбышэўскага, асабліва яго драмы “Залатое руно” і “Снег”: “У вершы “Снег”, напісаным Я. Купалам пасля прагледжанага спектакля з аднайменнай назвай, прачытваюцца зашыфраваныя акалічнасці асабістага жыцця беларускага паэта. У “Вяселлі” С. Выспянскага і шэрагу паэм і п’ес Я. Купалы (“Сон на кургане”, “Паўлінка”, “Яна і я”, “Тутэйшыя”, “Раскіданае гняздо”, “Безназоўнае”) гэта асабістае, інтымнае выступае як грамадскае, агульнанацыянальнае. Вобраз-сімвал вяселля асэнсоўваецца як адменнік нацыянальнай перамогі, здабыцця Беларуска-нявестай незалежнасці” [5, с. 99]. П. Васючэнка піша таксама пра ўздзеянне прадстаўнікоў рускага сімвалізму з “блокаўскага кола” (В. Брусаў, Л. Андрэеў, А. Белы, Ф. Салагуб) на творчае сталенне беларускага паэта.

Менавіта названых аўтараў угадвае Я. Купала, калі піша ў аўтабіяграфічным лісце да Л. Клейнбарта пра сваё захапленне дэкадэнцтвам.

Як вядома, найбольш трывалыя мастацкія сувязі склаліся ў Я. Купалы з В. Брусавым. Паэты пазнаёміліся ў Вільні. В. Брусаў цікавіўся ўсім экзатычным. Адпаведна, беларускую літаратуру ён разглядаў як нейкі рарытэт. П. Васючэнка піша пра міфалагічныя матывы ў творах абодвух пісьменнікаў, заўважаючы пры гэтым, што “цікавасць рускага і беларускага паэтаў да міфалагічнай даўніны мела розныя вытокі. В. Брусаў глядзеў на яе вачыма кніжніка. Міфалагізм Я. Купалы шмат у чым аўтэнтчны, першародны” [5, с. 99].

Творчасць паэтаў “блокаўскага кола” вылучалася эзатэрычнымі пошукамі, суцэльным самаабагаўленнем. Яна была звязана з ідэямі новай рускай філасофскай школы. “Рускі сімвалізм скарыстоўваў артэфакты, абумоўленыя месіяніскім і апакаліптычна-правідэнцыйным светабачаннем. Такі лад мастацкага мыслення быў далёкі ад беларускай культурнай сітуацыі” [5, с. 100].

Таксама можна правесці паралелі паміж творчасцю Янкі Купалы і рускага сімваліста Л. Андрэева (“Жыццё чалавека”): “Купалаўская версія чалавечага жыцця, адлюстраваная ў драматычнай паэме “Адвечная песня”, супадае з андрэеўскай паводле універсалізму канцэпцыі, звязанай з непераадольнасцю абставінаў, экзістэнцыйным фатумам. Але Чалавек у Купалы – Мужык, носьбіт зямнога, хтанічнага пачатку быцця. Ён жыве ў кантакце з іншымі стыхіямі і сіламі Сусвету, мусіць падпарадкоўвацца ім, але на прыканцы твора робіць звышспробу вырвацца з замкнёнага кола” [5, с.100]. Далей даследчык працягвае: “Адбываецца характэрны для Я. Купалы прарыў у сферу трансцэндэнтнага пошуку. “Адвечная песня”, адрозна ад “Жыцця Чалавека”, паводле жанру – не драма-прыпавесць, а драма-містэрыя [5, с. 100].

Параўнанне сімвалічных твораў беларускіх літаратараў з адпаведнымі з’явамі еўрапейскага літаратурнага арэалу дазволіла П. Васючэнку зрабіць выснову пра нацыянальную спецыфіку беларускай мадэлі сімвалізму, яе сувязь з ідэалагемамі “нашаніўства”, пра яе вітальнасць і адраджэнства – “антыдэкадансныя” прыкметы стылю.

Літаратура:

1 Тычына, М. Карані: культуралагічны дыскурс / М. Тычына // Нарысы беларуска-ўкраінскіх літаратурных сувязей: Культурна-гістарычны і літаратуразнаўчы аспекты праблемы. – Мн. : Беларуская навука, 2002. – С. 10 – 64.

2 Штэйнер, І. Deja vu, або Успамін пра будучыню / І. Штэйнер. – Мн. : ЛМФ “Неман”, 2003. – 144 с.

3 Максімовіч, В. Эстэтычныя пошукі ў беларускай літаратуры пачатку 20 стагоддзя / В. Максімовіч. – Мн. : Аракул, 2000. – 351 с.

4 Санюк, Дз. Эстэтыка творчасці Янкі Купалы / Дз. Санюк. – Мн. : “Беларускі кнігазбор”, 2002. – 212 с.

5 Васючэнка, П. Беларуская літаратура пачатку 20 стагоддзя ў кантэксце еўрапейскага сімвалізму / П. Васючэнка // Скарыназнаўства, кнігазнаўства, літаратуразнаўства: матэрыялы III Міжнар. кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый» (Мінск, 21 – 25 мая, 4 – 7 снежня 2000 г.). – Мн. : “Беларускі кнігазбор”, 2001. – С. 96 – 101.

6 Купала, Я. Поўны збор твораў: у 9 т. Т.4. – Вершы, пераклады 1915 – 1929 / рэд. тома І. Багдановіч. – Мн. : Маст. літ., 1997. — 446 с.

7 Пшибышевский, С. Полн. собр. соч. Т. 1. – / С. Пшибышевский. – М., 1905. – С. 3 – 9.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРНЫ